

Spoznaja o djelovanju neutralizacije pomaže nam da riješimo i teškoću koju zadaje pridjev od imenice grozd. Vuk ima u Rječniku grozan od grozd i groza pa se odatle pridjev grozan od grozd stalno povlači po našim pravopisima, iako ga, čini se, nema više u jeziku. Mjesto njega se upotrebljava grozdan(i),¹² groždani, što je opet razumljivo zbog veće čestote pridjeva grozan od groza.

Ovime što je dosad rečeno tema nije iscrpena jer niti su spomenuti svi primjeri niti su obrađeni svi problemi koje neutralizacija izaziva. Ipak upoznavanje s tom temom i u ovom opsegu pomaže da neke pojave uočimo u novom svjetlu i da u rješavanju pojedinih praktičnih pitanja našega jezika tražimo rješenja koja su bliže jezičnoj stvarnosti.¹³

ORTOEPIJA U SREDNJIM ŠKOLAMA

Tugomil Ujčić

Nastavnik hrvatskosrpskog jezika koji ima pred očima savjesno i naučno obrađivanje svog predmeta neće nikada u svom radu zanemariti ortoepiju, to jest pravila uzornog izgovora u našem književnom jeziku. Tu u prvom redu mislimo na onaj dio ortoepije koji govori o kvaliteti i kvantiteti izgovora, dakle o akcentima, dužinama i kratkoćama slogova u riječima. Toj oblasti jezika malo se posvećuje pažnje u školama. To se događa ili zbog nesigurnosti samog predavača, ili zato što se smatra da je taj dio fonetike dosadan, težak, apstraktan, ili konačno zbog nedostatka vremena za vježbe.

Školski programi, i stari i novi, dosta zanemaruju ortoepiju, zadovoljavajući se traženjem da valja čitati logički, estetski, izrazito, i vršiti govorne vježbe. Međutim nigdje se posebice ne naglašava izučavanje našeg književnog akcenatskog sistema. Pa ipak, sva ljepota i izrazitost književnog čitanja i govora leži u akcentima i dužinama slogova.

Jedni smatraju da će učenik i indirektnim putem usvojiti književni izgovor slušajući svog nastavnika, razne predavače, gledajući dramska djela, prateći radio-program, osluškujući govor nekog novoštokavca. Ovdje prvenstveno mislimo na učenike kajkavce i čakavce, a njih u Hrvatskoj ima priličan broj. Bez sumnje, i samo slušanje uči i utječe na naše jezične doživljaje. To bi ipak po našem mišljenju bila, nazovimo je, sekundarna korist. Jedno upoređenje nameće nam ovdje jedno pitanje: da li bi učenik naučio neki strani jezik samo tako što bi slušao taj jezik? Znamo da ga tako ne bi

¹² Mnogi iz grozdane Arne (bjehu), primjer u građi MH, grozdani grad ... misli na grozdanu smrt Anakreonta, T. Ujević: Žedan kamen na studencu, str. 132. Pridjev groždani običan je u vezi groždani sok, groždani šećer.

¹³ Ovo je referat s Trećeg kongresa jugoslavenskih slavista u Ljubljani 1961.

naučio. I zato sve škole preporučuju direktnu metodu, živu konverzaciju, kroz razne varijacije rečenica i riječi, uz aktivno učestvovanje učenika. Dakle, ostaje kao prvi zahtjev: aktivizirati učenika svjesnim saznanjem, direktnim učenjem, putem naučne spoznaje. To vrijedi i za naše književne akcente. Učenik, osobito čakavac i kajkavac, mora ih izučavati, u školi svjesno i uz puno učestvovanje, koristeći sva naučna sredstva. Nastavnik je dužan naći i vremena, i volje, i metode, da književni akcent dopre do uha učenikova direktno preko nauke, vježbe, upućivanja na samom satu.

Htjeli mi ili ne, materinski jezik, uzet ovdje kao književni jezik, najvažniji je predmet u školama. Njemu je podređen sav rad u školi, jer se na njemu sve govori i sve piše. Utoliko je i veća odgovornost *svih* nastavnika u jezičnom odgoju povjerenih im učenika. Bilo bi potrebno održavati od zgrade do zgrade svim nastavnicima seminare iz književnog jezika. Dosada se to nije nikada dogodilo. Jer što pomaže sav trud stručnog jednog predavača ako mu odmažu u tome ostali nastavnici pred istim učenicima. Dijalekatska akcentuacija preplavila nam je učionice i zbornice! Teško se sa njom boriti. Ona je žilava i otporna, i misli da ima uvijek pravo.

Mi se iz sveg srca radujemo novom pravopisu, ponajviše zbog toga što nova pravopisna knjiga sadržava bogat rječnički materijal, k tome akcentiran, što nije nikad dosele bilo. U nedostatku praktičnog rječnika književnog jezika pravopisni rječnik bit će odlična pomoć u školama.

Kad je u pitanju izučavanje akcentuacije u školama, postoji propust za koji su odgovorni predavači materinskog jezika. Naime, ili nikako ili vrlo rijetko se koriste obilnom akcentatskom građom, koju pruža naša školska gramatika Hraste—Brabec—Živković. Skoro nema u njoj stranice bez kojeg akcenta, bilo na zasebnim riječima, bilo u cijelim rečenicama. Tu bogatu simfoniju akcentata valja pred učenicima izvući na vidjelo, ukazivati na nju, ispisivati je na ploči i u bilježnice, izgovarati je glasno i izrazito, pazeći strogo na uzlaznu i silaznu intonaciju i ne propuštajući karakteristične i zvučne dužine poslije akcentata. Gdje se u našim čakavskim i kajkavskim školama pravilno, književno, izgovaraju riječi kao: *djevōjka*, *vidjevši*? Ljepotu dužina slabo osjećaju i nastavnici i đaci! I baš zato su potrebne direktne vježbe na posebnim satima. Na žalost, sati je suviše malo, i borba sa vremenom je nemilosrdna. Ne bi suviše bilo ni da se svakog dana ima po jedan sat.

Nastavnik će pribjeći raznim metodama u borbi da svoje učenike nauči književnim akcentima i dužinama. Prvi uvjet je u tome da se uvjeri učenik da su naglasci živ organizam narodnih govora, da ih gramatičari nisu izmislili, da bez njih nema dobra književna izgovora.

Kako radim sa uenicima čakavcima srednje Istre, uvijek nastojim da im usporedim domaći čakavski naglasak sa književnim. Po deduktivnoj i

komparativnoj metodi oni uviđaju mnogostruke zanimljive akcenatske zakonitosti u dijalektu svom i u novoštokavskim govorima. Kod čakavaca u Istri najteže je sa uzlaznim štokavskim akcentima, jer oni danas u mnogim krajevima nemaju uzlaznog akcenta. Tu su potrebne vježbe sa uzlaznom intonacijom prema metodi udara glasom (iktus) na jedan samoglasnik, npr.: *rúka* : *ruúka*. Uopće čakavci jako skraćuju dužine te čujemo u školi: šětnja, já, tì, rúka itd. Kratkouzlazni kao u riječima *vòda*, *sèstra*, *pòtok* izgovara se preoštro te je bliži kratkosilaznom.

Čakavcima đacima koji svakodnevno sa svojim u selu govore čakavski valja odmah naglasiti da se svi čakavski akcenti na kraju riječi i u sredini pomjeraju za jedan slog naprijed u književnom izgovoru, i to kao uzlazni. Kad sam ovu tvrdnju pred učenicima osvijetlio na primjerima iz života, oni su sa velikim zanimanjem pratili pravu egzaktnu akcenatsku računicu u jeziku. Evo nekoliko primjera.

Glagol *pitati* odražava se u čakavskom srednjoistarskom kao *pitāt*, dakle sa tipičnom dužinom na vokalu *i*. Učenik jasno vidi kako je u štokavskom opravdano dugouzlazni na *i*, jer se je stari akcenat pomjerio na dugi slog. Slično je i kod čak. *vīnò* : *vīno*; *rūōkà* : *rúka* (diftong *ūō* kao izraz dužine). Međutim u čak. *vòdà* o je kratko i zato u štokavskom mora biti kratkouzlazni. Čakavska rečenica *vodà tečè* (s krasnom ruskom komparacijom *vodà tečēt*) po svim pravilima rađa štokavsko književno: *vòda tèče*. Slična zakonitost se lijepo vidi i u glagoskim kategorijama, npr. štokavsko: *prèsti*: *prédēm* odgovara srednjoistarskom: *prēs* : *priēdēn*, gdje je dvoglas *ie* odraz dužine sloga kao u *mīēso*, *grīēn*.

Dalje, učenik na svom domaćem govoru osjeti kako se stari silazni akcenti zadržavaju na prvom slogu i u čakavskom i u štokavskom: *grād*, *kūća*, *měsec*, *siěno*, *kràva*, *pòlje* itd. Premà čak. *plātīt* : *plātim* imamo čisti štokavski korelativ : *plātiti* : *plātim*.

Primijetio sam kako učenike počinje sve više da zanima ta »igra« komparacije akcenata i dužina u njihovu narječju i književnom izgovoru. Brzo osjete kako je naglasak i kvantitet vidljiv i u njihovu domaćem govoru, kako ih upotrebljavaju u govoru i njihov stari djed i dobra baka, mada ih nisu svjesni. Jednom riječju, učenik po toj metodi brzo shvati kako je gramatička knjiga puna života, istine, ljepote, a ne sredstvo da se njom muče jadna djeca.

Na seminarskim vježbama prelistavali smo Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Broz-Ivekovićev Rječnik, Vukov Rječnik i Rječnik hrvatsko-poljski od Julije Benešića, i ispisivali po volji akcente i dužine. Kako je bilo malo rječnika za veliki broj učenika, donijeli smo dosta školskih gramatika i u njima također čeprkali akcente i dužine. U zagradama uz riječi štokavske našle su se i mnoge čakavske riječi kao ilustracija međusobne zakonitosti.

Završit ću ovaj članak sa željom da se u našim srednjim školama obrati veća pažnja ortoepiji na satima hrvatskosrpskog jezika i da novi programi ne zaborave na prijeko potrebne vježbe u književnoj akcentuaciji. Lijepo čitanje, kaligrafsko pisanje i pravilan književni izgovor proživljavaju tešku krizu u svim našim školama. Upravimo pogled i na tu stranu jezika! Neka nam čista književnost, estetika, idejnost ne zaslijepe toliko oči da ne vidimo kraj sebe i gramatiku i svu njenu važnost u unapređenju kulture književnog jezika.

O S V R T I

Pravopisna komisija: PRAUOPIS HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, Zagreb 1960; *PRAUOPIS SRPSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA*, Novi Sad 1960. Izdavač: Matica hrvatska i Matica srpska.

I. Prošle godine nije izlazio »Jezik«, a baš je prošle godine, u mjesecu listopadu, izišao iz štampe novi pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika pod gornjim naslovom u dva izdanja: prvo latinicom i ijekavski, a drugo ćirilicom i ijekavski. Naši čitaoci imali su prilike i u dnevnoj štampi i u časopisima čitati o značenju toga djela, ali i uredništvo »Jezika« misli da ne smije prijeći mimo pojave Pravopisa šutke premda je izišao prije godinu dana. To je ipak takvo djelo o kojem u časopisu za kulturu književnog jezika svakako treba nešto reći. Bilo bi dakako najbolje kad bi o njemu pisao tko god izvan Pravopisne komisije, ali uredništvo dosad nije primilo takva priloga. Ali što nije bilo, može još biti. Tako dakle ne preostaje drugo nego da za sada sam urednik kaže nekoliko riječi o tom djelu, ali ne možda kao kritičar i sudac, nego prije svega kao informator.

O tome da je Pravopis hrvatskosrpskoga (srpskohrvatskoga) književnog jezika nastao kao rezultat Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu iz god. 1954. te da ga je izradilo jedanaest stručnjaka iz Beograda, Zagreba, Sarajeva i Novog Sada, našim je čitaocima već poznato, jer je »Je-

zik« u prijašnjim godištima redovito izveštavao o radu Pravopisne komisije. Stoga sad ovdje ne bih ulazio u historijat toga pitanja, nego bih se zadržao samo na završnom činu i objasnio neke nesporazume koji su se nakon pojave djela očitovali u javnosti i štampi.

Prvo što treba konstatirati jest to da je Pravopis u doslovnom značenju riječi golemo djelo, ima 883 strane velikog formata. Dijeli se na tri dijela: prvo su Pravopisna pravila (str. 11—168), drugo je Pravopisna terminologija (str. 169—175) i treće Pravopisni rječnik (str. 177—882). Pravopisna su pravila prema zaključcima i formulacijama pojedinih članova Pravopisne komisije stilizirali dr. Mihailo Stevanović i dr. Ljudevit Jonke tako da su ona identična i u latiničkom i u ćiriličkom izdanju. Pravila su iscrpna, a u poglavlju Pisanje tuđih riječi vrlo detaljna za riječi iz slavenskih jezika, iz živih stranih jezika i iz klasičnih jezika. Opravdan je prigovor što nedostaju pravila za pisanje riječi iz orijentalnih, azijskih i afričkih jezika, ali na to Pravopisna komisija nije stigla jer se požurivao izlazak knjige i jer nema dovoljno razrađena materijala za to. Tako to dakle ostaje kao zadatak za koje od slijedećih izdanja.

Pravopisnu terminologiju izradila je Pravopisna komisija na svojim redovnim zasjedanjima trudeći se da iz prijašnjih dviju terminologija, hrvatske i srpske, stvori zajedničku i jedinstvenu terminologiju. Pravopis-